

Демографски преглед

Београд

Година XI

Број 42/2011

ПРОСТОРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ ИЗ СРБИЈЕ: ОД ГАСТАРБАЈТЕРА ДО МИГРАНТСКИХ МРЕЖА

Међународне миграције становништва добро се прилагођавају глобалном друштвено- економском контексту

У последњих неколико деценија дошло је до значајних промена у природи миграционих кретања на светском нивоу. У условима глобализације обим миграција се повећава, а њихове друштвене и културне карактеристике се умножавају. Развитак у информационој технологији и могућностима транспорта утиче и на повећање обима и разноликости привремених миграција, јер се мигранти, пратећи токове капитала, лакше информишу и брже упућују ка дестинацијама у којима влада потреба за њиховим радом. Све већи број миграната се усмерава ка животу у две или више држава паралелно и развија транснационалне заједнице и транснационалну свест. Такви трендови су повезани и са јачањем неформалних мрежа као видом комуникације и организације који превазилазе границе националних држава.

Миграције као процес и улога мигрантских мрежа

Промене у просторној покретљивости становништва, као и глобални друштвено-економски контекст, значајно су се одразили и на научно разматрање миграција. Савремене међународне миграције све више се изучавају кроз системски приступ, односно динамичку перспективу проучавања, и то од препознавања, преко детаљног разматрања променљивих трендова и видова, до анализе стања друштва у земљама порекла и дестинације које умногоме обликују миграциона кретања. У том смислу, перспектива друштвених, односно, мигрантских мрежа све чешће се примењује – јер дугорочно гледано, мреже обезбеђују путеве, тј. канале самих миграционих процеса, а брзо и лако се прилагођавају условима у којима се одвијају миграциона кретања. Ове мреже представљају скупове веза којима се повезују мигранти, ранији мигранти и немигрантско становништво у подручјима порекла и дестинације, преко односа сродства, пријатељства или припадности одређеној групи. Такође, посредују када се одређује „цена“ миграције и нуде стратегију за повећавање прихода породице, односно, домаћинства. Другим речима, мреже које појединци стварају између земаља порекла и дестинације делују у структурисаним срединама како би смањиле финансијску и психолошку цену миграција, тако што повећавају ниво информисаности и вероватноћу укупне добити од предузетог миграционог подухвата.

Међусобни утицај демографских феномена, културног идентитета и концепта мултиетничког друштва у

времену динамичних миграционих кретања у свету представља веома важну истраживачку проблематику. Мигрантске мреже, као ефикасне стратегије повезивања људи из географски удаљених подручја, имају важну улогу не само у имиграционом процесу, стварању нових трендова и образаца просторне мобилности, већ и у обликовању широког спектра односа који спајају друштва порекла и дестинације. Стога, циљ овог рада је да се покаже важност проучавања међународних миграција из динамичке перспективе кроз пример демографске анализе пописних података о лицима у иностранству која су емигрирала из Србије. Кроз сагледавање неповољних емиграционих трендова, ближе би се објаснила значајна улога мигрантских мрежа, као проводника у иницирању и одржавању миграционих токова.

Емиграција из Србије у периоду 1971-2011: од радника на привременом раду у иностранству до тражилаца азила

Најпоузданије информације о броју и особинама становништва Србије у иностранству могу се добити из пописа становништва, док статистика праћења токова међународних миграција за сада није у потпуности доступна. Подаци о броју становника Србије у иностранству забележени су први пут пописом спроведеним 1971, док пописи становништва из 1981, 1991. и 2002. године пружају детаљније информације.

Треба нагласити да је по правилу обухват лица у иностранству много мањи него обухват становништва у земљи. То није случај само са нашом земљом, него и већином других држава. Процењује се да је у пописима из 1981. и 1991. подрегистрација емиграната износила око 30%, а значајно је већа у наредним пописима.

У попису спроведеном октобра 2011. промењен је и начин прикупљања података. Информације о лицима у иностранству добијане су искључиво на основу исказа чланова породице у земљи, док је могућност пописивања у иностранству изостављена. С обзиром да податке у највећем броју дају родитељи наших иселеника, очекује се да ће се у овом попису битно детаљнија слика стећи о млађим емигрантима, као и онима који су у иностранство отишли у скорје време.

Иако пописни подаци не представљају реалан показатељ бројности наше емиграције, њихово континуирано праћење даје значајне информације о различитим аспектима емиграционих процеса. Такође, ови подаци (доступни до нивоа насеља) употпуњују слику стања о карактеристикама становништва Србије у иностранству,

нарочито када се разматра њихов територијални размештај и структуре.

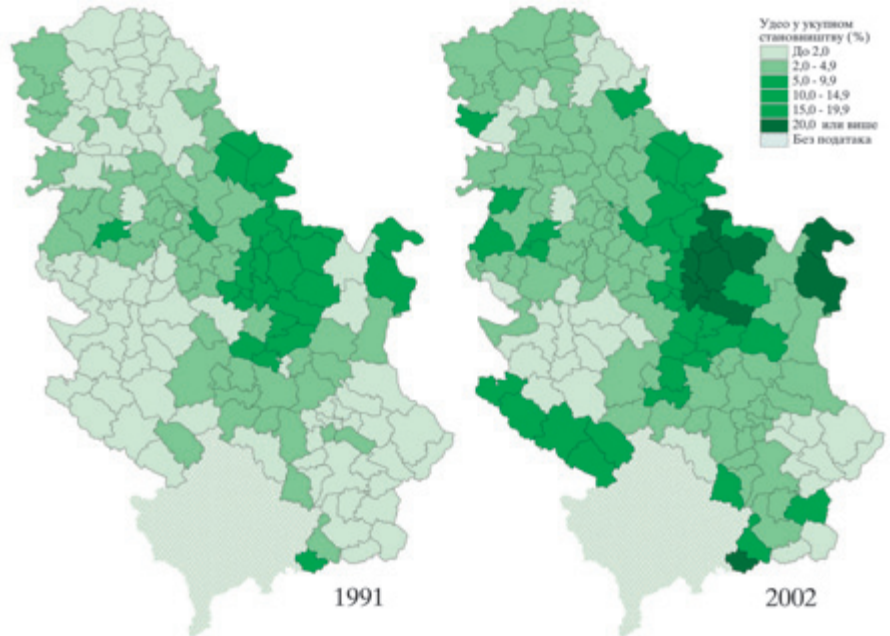
Пораст броја грађана СФР Југославије углавном у западноевропским земљама започео је 1965. године – у време либерализације емиграционе политике. Према подацима пописа из 1971. године из Србије¹ је на, како се тада звало, привременом раду или боравку иностранству регистровано 204 хиљаде радника у иностранству, што је представљало 2,8% укупног становништва земље. 1981. број грађана у иностранству био је за 65 хиљада или готово за трећину већи него десет година раније. Од тога, 60% је представљало повећање броја чланова породице радника на раду у иностранству. Њихов број је више него удвостручен (са 29.000 на 68.000). Неповољни трендови на тржиштима радне снаге у главним западноевропским земљама пријема утицали су на успоренији одлазак на рад у иностранство, као и убрзанији повратак. То је условило стагнацију раста броја лица из Србије у иностранству, којих је у време пописа из 1991. било 274 хиљаде, што је у односу на 1981. представљало повећање од свега 4.800 лица (1,8%). Тешка економска и политичка криза која је кулминирала ратовима на простору бивше Југославије, пад животног стандарда уз осећај губитка перспективе, са једне стране, уз повољне услове добијања усељеничких виза у економски просперитетним земљама, нарочито за младе и образоване, представљају најважније разлоге значајног интензивирања емиграције из Србије током 1990-их. 2002. године у иностранству је регистровано 415 хиљада лица, што је у односу на стање из 1991. било повећање од преко 140 хиљада лица или за више од 50%. Лица у иностранству, регистрована пописом из 2002, чинила су чак 5,3% укупног становништва Србије, што је и највеће учешће тог контингента у укупном становништву земље. Према првим подацима пописа из 2011. године² регистрован је значајан пад и броја и удела лица у иностранству (294 хиљаде, односно 4,0%). Међутим, у обзир се морају узети и различити ограничавајући фактори, као што су другачији начин прикупљања података, бојкот пописа становништва у општинама Прешево и Бујановац, као и све мањи обухват лица која су у иностранство отишла у првом емиграционом таласу.

Од Истока и Југа ка Западу

Спуштањем анализе са републичког на нижи територијални ниво може се добити не само детаљнија слика о интензитету и особинама миграционих кретања, већ се могу уочити и миграционе карактеристике које није могуће видети при анализи збирних података (на нивоу целе земље). Просторни аспекти анализе указују да у Србији постоје такозване емиграционе зоне са чијих се подручја током последњих неколико деценија удео

становништва у иностранству константно повећавао, али и усмеравао ка одређеним земљама дестинације, што указује на континуитет постојања мигрантских мрежа.

Карта 1. Удео лица у иностранству у укупном становништву општина, Србија, 1991. и 2002.

Посматрајући удео лица у иностранству у укупном становништву општина (карта 1), који је регистрован пописом из 2002, уочава се да се у Србији издвајају три велике емиграционе зоне:

I централни и источни делови земље, првенствено

Браничевски, Борски и Поморавски округ;

II јужни делови Златиборског и Рашког округа; и

III делови Пчињског и Јабланичког округа, нарочито општине Прешево и Бујановац.

Наведене емиграционе зоне 2002. чиниле су мање од петине укупног становништва Србије, док је са њихових простора потицала скоро половина лица Србије у иностранству. Стање у ранијим пописима – 1991. и 1981, показује да је подручје у централним и источним деловима земље и раније било изразито емиграционо. У попису из 2011. у овој зони уочава се наставак истог тренда (карта 2), с тим што је број регистрованих лица у иностранству мањи у односу на 2002, док је процентно учешће у укупном становништву нешто веће у целом подручју. Тренутно у општинама Неготин и Петровац четвртина, а у Малом Црнићу, Жабарима и Кучеву скоро трећина становништва живи у иностранству.

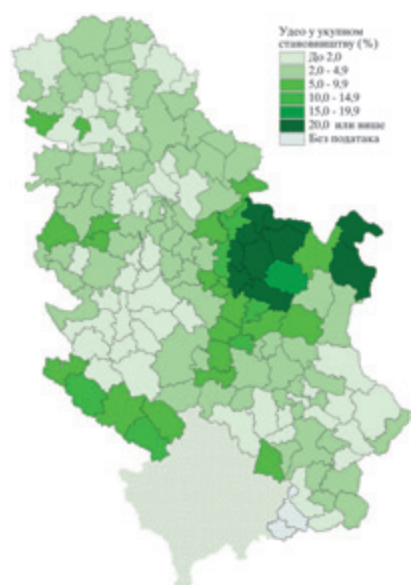
Остале две посматране емиграционе зоне у највећој мери развиле су се 1990-их. Ово се нарочито односи на 5 општина Златиборског и Рашког округа (Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Пријепоље и Прибој), где је између 1991. и 2002, поред раста удела, био забележен и веома велики раст броја емиграната, са 5,4 на 30,9 хиљада. Први подаци пописа из 2011. показују да је у овим општинама забележен и значајно мањи број лица у иностранству (22.000), као и удео ове групе у укупном становништву општина. Највеће смањење удела у последњем међупописном периоду догодило се у општинама Тутин и Сјеница – са

1 Подаци у раду се односе на Србију, без података за АП Косово и Метохију.

2 Први подаци пописа из 2011. омогућавају само увид у број лица из Србије у иностранству.

17,6%, на 11,9%, односно, 8,9%. На ову промену делимично је утицало спровођење споразума о реадмисији, јер значајан број повратника потиче са ових подручја.

Карта 2. Удео лица у иностранству у укупном становништву општина, Србија, 2011.

Када се посматра становништво у иностранству 2002. године које је емигрирало 1991. и касније, уочава се да општине из тзв. II и III емиграционе зоне чине скоро 20% укупног становништва у иностранству које се иселило из Србије у том периоду. Оно што је такође карактеристично за ове две емиграционе зоне, а што се разликује од осталих делова Србије, је ниже

учешће женског у укупном становништву у иностранству. Општине у све три зоне карактерише значајно учешће становништва руралних подручја – две трећине 2002. године.

Табела 1. Образовна структура лица иностранству из три емиграционе зоне Србије, 2002. (у %)

	Србија	Група I	Група II	Група III
Без школе и непотпуна основна школа	21,9	29,2	18,1	10,8
Основна школа	35,4	53,6	52,9	38,2
Средња школа	32,3	15,2	25,7	43,8
Виша школа / факултет	10,1	1,6	2,8	6,4

Напомена: Групу I чине општине Велико Градиште, Деспотовац, Жабари, Голубац, Кладово, Кучево, Мало Црниће, Неготин, Петровац и Свилајанац. Групу II чине општине Бујановац и Прешево. Групу III чине општине Нови Пазар, Прибој, Пријеполје, Сјеница и Тутин.

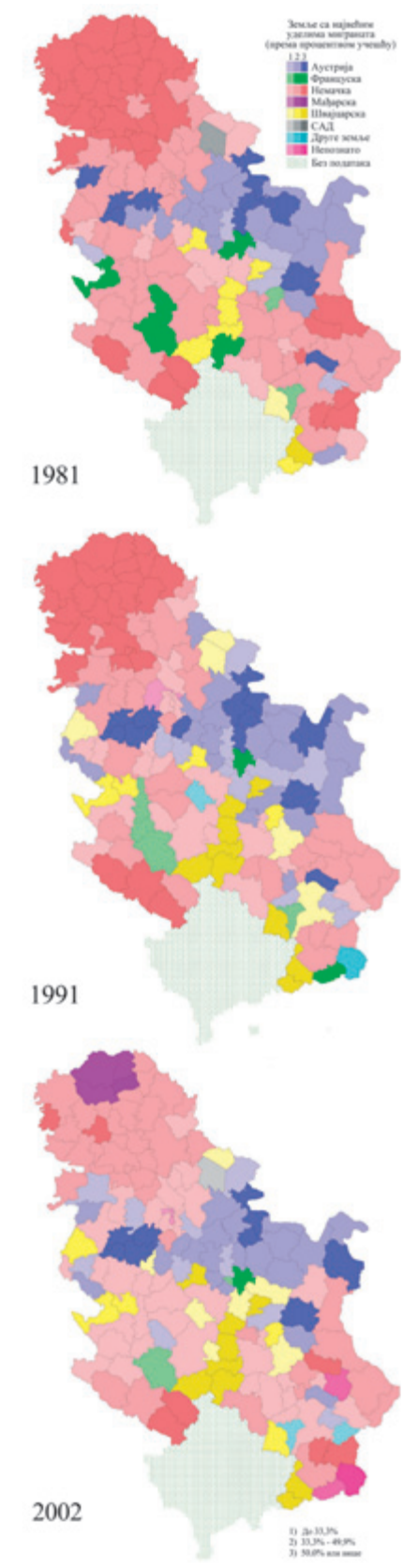
Образовна структура емиграната (табела 1) са ових подручја је неповољнија у односу на просек земље, што посебно важи за источну Србију. То је значајно условљено образовном структуром тих подручја, али и старосном структуром емиграната и временом емигрирања. Стога, не чуди што становништво у иностранству пореклом из источне Србије, регистровано 2002, има најниже образовање, јер је две трећине емигрирало пре 1991, и значајно је старије од становништва у иностранству из друге две анализираних зоне.

Такође, и националну структуру емиграната (табела 2) карактеришу регионалне специфичности. Већинско становништво у иностранству пореклом из источне Србије 2002. је у скоро 80% случајева било српске националности, док је сваки тринаести влашког порекла, а регистровано је мање од 1% Рома. Већинско становништво у иностранству из општина Бујановац и Прешево је албанске националности, чак 90%, док је Срба свега

1,5%, а Рома 4%. У 5 општина на југозападу земље, и више од 90% свих лица у иностранству је бошњачке/муслиманске националне припадности, док Србине чине око 5%. Иако значајно условљене структуром становништва анализираних подручја, уочава се, нарочито током 1990-их, да су се припадници албанске и муслиманске националности, првенствено из II и III зоне, више упућивали ка иностранству, него припадници српске националности са истих подручја.

Становништво Србије се у највећем проценту одлучивало да емигрира ка земљама западне Европе (карта 3), нарочито у Немачку, Аустрију, као и Швајцарску и Француску (2002. године у овим земљама је боравило скоро 70% укупног становништва у иностранству). У Аустрији је према попису становништва 2002. године боравило 88 хиљада лица, од којих је већина отишла пре 1991. године. Највећи број ових лица потиче из централних и источних делова земље, односно најстарије емиграционе зоне у Србији. Такође, од укупног броја лица у Аустрији из Београда (8 хиљада), две трећине потиче из приградских општина. Немачка је земља у коју су одлазили становници из скоро свих крајева Србије.

Карта 3. Удели становништва у иностранству општина према земљама пријема, Србија, 1981, 1991, 2002.

Табела 2. Већинска етничка група становништва у иностранству из три емиграционе зоне Србије, 2002.

	Група I	Група II	Група III
	Срби	Албанци	Муслимани /Бошњаци
Укупно	58133	21006	28052
Удео у укупном броју лица у иностранству	79,3	89,9	90,6
У иностранству 0-9 година	17064	9881	17337
Удео у иностранству 0-9 година	29,4	47,0	61,8

Напомена: као за табелу 1.

Међутим, карактеристично је да становништво пореклом из пет општина из Санцака чини петину лица из Централне Србије у Немачкој. У Швајцарској је 2002. године из Србије боравило око 66 хиљада лица, од којих је већина (52%) отишла пре 1991. Највећи број потиче из Поморавског региона (17%) и две општине на југу Србије – Бујановац и Прешево (23%). За разлику од Поморавског региона, одакле су се већином селили пре 1991. године, у општинама на југу је постојао континуитет иселјавања и у 1990-им. У Француској је 2002. живело 27 хиљада лица из Србије, од чега се свега трећина у ту земљу доселила 1990-их. 2002. године издвајала се само једна целина у оквиру најстарије емиграционе зоне – општина Свилајнац (са око 40% становништва у иностранству у Француској) и пет општина са којима се граничи. Из ове зоне потиче трећина лица из Србије у Француској.

Треба нагласити да је 1990-их година у Србији дошло и до значајног интензивирања емиграционих токова ка новим дестинацијама. Према попису 2002, од 20 хиљада лица која бораве у Италији, 80% је емигрирало 1991. или касније. Од тог броја скоро половина је отишла из Подунавског и Браничевског округа, тј. из средишњег дела најстарије емиграционе зоне у Србији. У Велику Британију је отишао знатно мањи број лица: од 3.000, колико је емигрирало између 1991. и 2002. године, три четвртине је из Београда, углавном централних градских општина. Емиграциони токови ка Мађарској евидентирани су углавном у последњој деценији 20. века. Од 5 хиљада лица из Војводине у Мађарској, регистрованих 2002. године, 4.500 је емигрирало између 1991. и 2002. године – углавном из општина које се граниче са Мађарском, у којима је и концентрисана мађарска национална мањина.

Добра статаистичка база за бољу друштвену акцију

Анализирани емиграциони трендови показују да у Србији постоје подручја, пре свега источна Србија, која, може се рећи, већ традиционално развијају миграционе везе са одређеним европским земљама дестинације. Интензивирање емиграционих кретања током

1990-их становништва из јужних делова Србије, значајно је утицало на промену етничке структуре лица у иностранству (смањење удела Срба и значајно повећање удела Бошњака/Муслимана и Албанаца). То говори да су број и структура становништва у иностранству, иако донекле условљени демографским карактеристикама становништва у земљи порекла, значајно одређени и социо-економским и политичким приликама у којима живи становништво, а нарочито везама које потенцијални емигранти имају са земаљама пријема, и не мање важним мерама имиграционе политике тих земаља.

Често се може чути да подаци о емиграционим токовима и становништву у иностранству могу да се добију из других извора, нарочито статистика земаља имиграције. Међутим, треба имати на уму да се већина доступних миграционих база формира за потребе земље у којој се води, док детаљније податке о нашим мигрантима није могуће добити из страних статистичких база.

Битно је и да подаци о регионалном пореклу и социо-демографским структурама становништва из Србије у иностранству представљају веома важне показатеље предвиђања укупног друштвеног развоја земље, нарочито што се подаци добијени пописом углавном односе на лица која још увек одржавају везе са домовином и релативно често долазе у Србију. Осврнућемо се само на неке могуће добробити праћења и анализе података о намама у иностранству:

- боље разумевање постојећих емиграционих трендова, њиховог обима, видова, типологије, узрока, поузданије предвиђање будућих миграционих токова и др;
- добра полазна основа за повезивање миграција и развоја земаља порекла, и то кроз могућност доношења успешнијих мера и програма за повезивање и сарадњу са дијаспором, максимизирање ефеката девизних дознака, лакшу имплементацију програма реинтеграције повратника, као и многе друге;
- базични показатељ неопходан за свеобухватну анализу потреба за људским капиталом, као и унапређивања радне снаге на локалном нивоу, у циљу раста економске конкурентности регионалних центара, али и целе земље.

Стога, проучавање миграција из динамичке перспективе, кроз праћење миграционог процеса и из перспективе земље порекла и земље пријема, као и идентификација њених главних механизма, води ка потпунијем сагледавању бројних социјалних, економских, као и политичких импликација које досадашњи емиграциони трендови из Србије проузрокују, што води ка успешнијем прилагођавању политичког одговора динамичним миграционим трендовима и обрасцима који током процеса глобализације постају све више променљиви, израженији и сложенији, било да се ради о имиграционим, емиграционим или транзитним кретањима становништва.

Мр Јелена Прегојевић-Десић